

**ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
К.Д. УШИНСЬКОГО**

У статті розглядаються погляди К.Д. Ушинського на проблему естетичного виховання дітей. Висвітлюється його внесок у її теоретичне осмислення і практичне вирішення, робиться висновок про актуальність підходів педагога для сучасного і перспективного функціонування педагогічної науки і практики в Україні.

Ключові слова: естетичне виховання, педагогічна спадщина.

Закон України „Про освіту” визначає, що метою освітнього процесу в державі є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства. У Державній національній програмі „Освіта” („Україна ХХІ століття”) йдеться про необхідність утвердження ідеалів правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей. Актуальним питанням сьогодення є питання естетичного виховання і розвитку естетичної культури молоді.

Проблема естетичного виховання у естетико-педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних українських педагогів та діячів освіти Е. Водовозової, П. Каптерева, С. Лисенкової, С. Русової, Е. Михеєвої, К. Ушинського. Ю. Борев, О. Буров, Л. Волович, І. Долецька, М. Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиков, Є. Квятковський, А. Макаренко, О. Семашко, В. Сухомлинський, В.Шестакова та ін. зробили значний внесок у розробку теорії естетичного виховання. Насамперед вони визначили основні поняття, на які потрібно спиратися при побудові системи естетичного виховання.

Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає прилучення молодої людини до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання і естетичної діяльності та базових теоретичних засад формування естетичної культури особистості на прикладі педагогічної спадщини К.Д. Ушинського.

Могутній вплив К.Д. Ушинського позначився на розвитку багатьох галузей педагогічних знань – теорії виховання, дидактики, морального, трудового, фізичного виховання, методики початкового навчання. Особливої уваги заслуговує розробка педагогом проблем естетичного виховання. Він зазначав: „Виховання... повинно бути духовно-естетичним” [1, с.581]. Цей вислів свідчить про те, яку велику увагу К.Д. Ушинський надавав проблемі естетичного виховання людини, вказуючи на необхідність вносити естетичний елемент у її працю, суспільні відносини, побут.

Визначаючи проблему краси як центральну проблему естетики, К.Д. Ушинський розглядав її широко, пов'язуючи з моральним вихованням особистості, з моральними відносинами між людьми. У матеріалах до третього тому „Педагогічної антропології” педагог пише: „Я б визначив мораль так: все естетичне в стосунках між людьми. Красиве у вчинках людини і є мораль. Красиве не може бути потворним”. Вчений впевнений, що краса вчинків людини визначається високими внутрішніми стимулами, виражає її моральну сутність. Тому, на думку К.Д. Ушинського, естетичне виховання повинно бути спрямоване на розвиток уміння бачити і насолоджуватися прекрасним, на формування в людини прагнення до високих ідеалів в особистому житті.

Разом з тим, вчений підкреслював, що в житті існує не тільки прекрасне, але й низьке, потворне, яке викликає до себе певне ставлення. Тому у дітей необхідно формувати вміння розбиратися в різноманітних життєвих явищах і давати їм оцінку з естетичної і моральної точки зору.

У тісному зв'язку з формуванням моральності людини він радить формувати її естетичні смаки. Естетичне в поведінці людини педагог розглядає як форму виявлення її морального змісту.

Пов'язуючи естетику з етикою, К.Д. Ушинський надає дієвого характеру своїй теорії естетичного виховання, наповнює її глибоким соціальним змістом. З іншого боку, в основі цієї теорії лежить його принцип антропологізму. Досліджуючи природу психічних явищ, К.Д. Ушинський

приділяє багато уваги емоціям, почуттям, „відчуттям людини” в цілому й естетичним зокрема, вважаючи моральне галуззю естетичних почуттів. Завдяки цьому йому вдається пов’язати завдання естетичного виховання, а саме формування естетичних емоцій, сприймань і почуттів, естетичних уявлень і понять, з індивідуальним психічним розвитком людини.

Костянтин Дмитрович виділяє естетичні почуття і переживання як вищу категорію людських якостей. Викликані прекрасним, вони залишають помітний слід у поглядах, поведінці, моральності людини.

К.Д. Ушинський був переконаний, що оволодіння особистістю загальнолюдськими цінностями тільки на рівні усвідомлення є неможливим. У цьому процесі активну роль відіграють емоції, почуття, які допомагають розкрити внутрішній світ людини, впливають на її вчинки, моральний стан, є регуляторами людського спілкування [4, с. 380]. Почуття найглибше відображають сутність особистості дитини, вони захоплюють дитину повністю, значно сильніше, ніж дорослу людину.

У своєму головному творі „Людина як предмет виховання” К.Д. Ушинський вказує на важливий орієнтир, який дає змогу правильно визначати мету виховання. Він зазначав: „Виховання, яке майже виключно дбає про утворення розуму, робить у цьому разі великий промах, бо людина більше людина в тому, як вона відчуває, ніж у тому, як вона думає. Почування..., а не думки, становлять осереддя психічного життя, і саме в їх утворенні має бачити вихователь свою головну мету” [6].

Сенсорну відкритість, підвищену чутливість, вразливість, емоційність, образність сприймання К.Ушинський вважав прекрасним станом дитинства, умовою розвитку естетичних почуттів дітей. Не абсолютизуючи значення емоційного світу дитини, К.Д. Ушинський одночасно вказує на те, що вихователь повинен правильно спрямовувати розвиток її почуттів [2, с.131].

Педагог був упевнений, що на формування естетичних почуттів впливає зміст навчання, яке повинно бути пов’язане з життям і ґрунтуватися на тісних міжпредметних зв’язках. Кожний предмет має великі можливості впливу на емоційну сферу дитини. „У всякій науці, – зауважував педагог, – більш або менш є естетичний елемент, передавання якого учням повинен мати на увазі наставник. Вихователь повинен користуватися всякою нагодою, щоб з допомогою навчання закинути в душу дитини яке-небудь добре насіння й зв’язувати добре почуття з усяким уявленням, з яким воно тільки може бути зв’язане. Такі нагоди безперестанно трапляються майже у всіх науках; але часто буває, що викладач не тільки не користується цією нагодою, але, навпаки, сам псує те добре або естетичне почуття, яке дає йому предмет” [9, с.289]. К.Д. Ушинський також зазначав, що не тільки зміст, а й форма навчання і виховання має розвивати почуття любові до прекрасного.

Особливого значення в естетичному вихованні дітей К. Ушинський надавав сприйманню краси оточуючого світу, зокрема форм, барв, звуків природи. Саме на цій основі здійснюється наочне навчання, розвиток сенсорної сфери дитини. Спілкування з природою облагороджує думки і почуття, приносить велику насолоду. К. Ушинський закликав учителів ретельно готувати учнів до сприймання краси природи, розширювати коло їхніх знань і уявлень на базі чуттєвого досвіду. „Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини, і найдбайливіше виховання без участі цього агента завжди відгонитиме сухістю, однобічністю, неприємною штучністю. Бідолашна дитина, якщо вона зросла, не зірвавши польової квітки, не прим’явши на привілллі зеленої трави! Ніколи вона не розвинеться з тією повнотою й свіжістю, до яких здатна душа людська: розвиток її завжди відгонитиме душною атмосферою замкнених будинків” [8, с.50].

К.Д. Ушинський підкреслював велику роль в естетичному вихованні мистецтва – художньої літератури, музики, образотворчого мистецтва. Мистецтво – свого роду емоційна пам’ять, багата скарбниця духовних почуттів людства. Будь-яке людське почуття набуває в мистецтві особливого характеру. Воно стає узагальненим. Почуття збагачено художньо-естетичним уявленням, фантазією, інтуїцією, що взяті в формі образності. Образність мистецтва – це відображення життя в формах самого життя. Тому й на почуття мистецтво впливає через самі почуття, через емоційно-образне переживання. Педагог прагнув виховувати в дітей здібність почувати, переживати, насолоджуватися прекрасним. Кожний художній твір мистецтва криє в собі не тільки пізнавальні функції, але й викликає глибокі почуття, спонукає до активного мислення, розвиває оцінне ставлення до об’єкта і явищ навколишнього життя. Знайомство з різними видами мистецтва в їх взаємодії значно збагачує й розширює емоційний світ молодших школярів, формує культуру естетичних переживань і співпереживань, залучає до складного світу багатогранних почуттів художників, композиторів, поетів, письменників.

Важливим засобом естетичного виховання К.Д. Ушинський вважав музику, хоровий спів. Вони, на думку педагога, володіють великою силою емоційного впливу на дитину. „Який це могутній педагогічний засіб – хоровий спів! – пише педагог. – Як він підкріплює стомлені сили дітей, як він швидко організує клас! Уже з того тільки, що в наших училищах не запроваджено хоровий спів, і що навіть наші поети й наші артисти щодо цього абсолютно нічого не зробили для дітей, можна судити,

як взагалі наша громадськість досі мало приділяє уваги вихованню своїх молодих поколінь” [5, с.497-498]. К.Д. Ушинський радив „розбудити школу дзвінкою дружною піснею”. „У пісні... є взагалі не тільки щось таке, що оживляє й відсвіжає діє на людину, але й таке, що організує працю, що схиляє дружних співаків до дружного діла... У школі слід запровадити пісню: вона кілька окремих почуттів зливає в одне сильне почуття й кілька сердець в одне сильне почуваче серце...” [5, с. 49-50].

Педагог наполягав на тому, що „усі діти без винятку – пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрасність”. Малювання, на думку педагога, не тільки засіб відпочинку після напруженої розумової праці, але й засіб формування художнього смаку, здатності глибоко сприймати й розуміти художні твори.

Багато уваги приділяв К.Д. Ушинський „поетичному елементу” у вихованні почуттів, впливові лірики на дитину. Адже в ліриці багато що усвідомлюється насамперед через почуття і не може бути пояснено умоглядно. Підкреслюючи велику зображувальну і виховну силу поетичної народної мови, він писав, що у народній мові ми знаходимо багато „справді поетичного почуття, витонченого, напрочуд вірного смаку..., силу-силенну надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи...” [7,с.268]. К.Д. Ушинський розглядав художній твір як вікно, крізь яке можна показати дітям народне життя в різних його проявах. Педагог радив розвивати на уроках читання естетичне чуття, образне мислення, оголосивши війну голому раціоналізмові, відірваному від почуттів учня. На уроках лірики, – радив педагог, – повинна панувати атмосфера емоційного піднесення, святковості, що позитивно впливає на емоційну сферу учнів.

Навчальні книги К.Д. Ушинського „Дитячий світ” і „Рідне слово” – прекрасні зразки практичного здійснення його теоретичних положень щодо естетичного впливу на дітей засобами літератури, мови.

Сильним засобом естетичного впливу на особистість, на думку педагога, є праця. Говорячи про виховний вплив праці, К.Д. Ушинський розглядав її не тільки як засіб морального, а й як умову правильного естетичного розвитку. „Тіло, серце й розум людини вимагають праці, і ця вимога така наполеглива, що коли будь-чому у людини не буває своєї особистої праці в житті, тоді вона втрачає справжній шлях” [3, с. 66]. Праця, на думку педагога, благотворно впливає на настрій, почуття, поведінку людини. „Хто не відчув цілющого, відсвіжуючого впливу праці на почуття? Хто не відчував, як після важкої праці, що довго забирала всі сили людини, і небо здається яснішим, і сонце яскравішим, і люди добрішими? Як нічні примари від свіжого ранкового проміння, тікають від ясної і спокійної праці журба, нудьга, вередування, примхи – всі ці бичі нероб і романтичних героїв, що страждають звичайно високими стражданнями людей, яким нічого робити” [3, с.68].

„Насолоди, – зазначав педагог, – якщо вони не супроводжуються працею..., втрачають свою ціну..., швидко спустошують серце людини й відбирають у неї одну за одною всі її кращі якості... Насолоди повинні урівноважуватися працею...” [3, с.69].

Важливою сферою естетичного впливу на дитину є, на думку, К.Д. Ушинського, дитяча гра. Вона викликає у дітей великий інтерес, у ній розвивається й проявляється фантазія дитини, її творча художня діяльність. Костянтин Дмитрович застерігав, що не всі ігри можуть бути гарним засобом естетичного виховання дітей. Безкорисними вчений вважав ігри, відірвані від життя й ті, що позбавляють дитину самостійності.

У творах К.Д. Ушинського знаходимо чимало думок про роль окремих методів навчання у формуванні в учнів естетичного ставлення до навколишнього світу, зокрема таких, як розповідь, бесіда, виразне читання, демонстрація та ілюстрація. Видатний педагог закликав учителів старанно готуватися до спілкування з дітьми, шліфувати свою мову, прагнути, щоб розповідь впливала на дитячу душу. К.Д. Ушинський з прикрістю зазначав, що небагато вчителів володіють майстерністю розповіді.

На думку педагога, велику роль в естетичному вихованні дітей відіграє родина, де дитина робить перші кроки в життя, родина, яка показує їй норми поведінки і закладає перші цеглини в складну будову характеру особистості. К.Д. Ушинський підкреслював важливість доброзичливих взаємин між батьками й дітьми, дружби, любові, взаємної поваги між ними. Він вважав, що увесь „дух сім’ї” повинен сприяти правильному виховному процесу. „Хто не знає, – писав педагог, – як сильно діє на характер дитини приклад і вплив батьків” [9, с.102]. Отже, батьки, їх емоційна поведінка, почуття, естетичне ставлення до навколишнього світу є взірцем для дітей, адже діти люблять наслідувати дорослих.

Важливі думки висловлював К.Д. Ушинський з приводу того, як треба з раннього дитинства пробуджувати в дітях емоційний відгук на все прекрасне – читати їм дитячі книжки, виводити на лоно природи, показувати різні картинки, навчати різноманітних пісеньок. При цьому педагог зауважував, що „...естетично впливати безпосередньо на дітей – важко і що треба дорослим давати естетичну освіту. Статуї, картини, природа впливають скоріше на дорослих, а вони вже вносять цей вплив у життя, в

слова, в рухи тіла, в домашнє середовище, в одяг, у поводження з дітьми, – і вже в цій формі діти сприймають прекрасне” [9, с. 389-391].

Погляди К.Д. Ушинського на естетичне виховання відображені також у розділі „Почуття художнє”, який він включив до своєї „Програми спеціальних класів жіночих навчальних закладів”. У ньому педагог розглядає такі питання, як вплив занять мистецтвами, особливо музикою, живописом, на загальний розвиток і душевний стан дітей; естетичне виховання, його прояви в музиці, живописі, скульптурі, поезії, любові до природи і людини; умови, що сприяють розвитку художніх почуттів і гальмують їх та ін.

Яскраве відображення і втілення в педагогічну практику ідей К.Д. Ушинського щодо естетичного виховання дитини знаходимо в діяльності видатних педагогів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та ін.

Сучасні дослідники багато зробили у справі вивчення педагогічної спадщини К.Д. Ушинського. Пошуки нових ефективних методів і форм навчання вимагають творчого осмислення ідей видатного педагога. У дослідженнях Т. Антоненко, В. Бачиніна, Н. Крилової, Л. Коваль, В. Толстих, О. Турської та ін. зосереджено увагу на пошуку засобів, шляхів формування культури емоцій у дітей різного вікового періоду.

Питання емоційної культури учнів, зокрема її складових – інтелектуальних, моральних та естетичних почуттів – були розглянуті в дослідженнях О. Барабаш, Л. Ващенко, І. Головської, Н. Миропольської та ін.

Учителі, автори нових програм і методичних посібників вміло реалізують теоретичні положення і практичні поради К.Д. Ушинського, його послідовників щодо естетичного виховання учнів.

Таким чином, К.Д. Ушинський розглядав питання естетичного виховання у тісному зв'язку з моральним, трудовим, розумовим вихованням дитини, вважаючи естетичне виховання важливою складовою духовного розвитку людини. Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського залишаються дійовими і сучасними. Вони дають поштовх для удосконалення процесу навчання й виховання.

Використані джерела

1. Архив К.Д. Ушинского, т.1-4. – Т.4. – М., изд-во АПН РСФСР, 1959-1962.
2. Копачов І.П. Трактатування К.Д.Ушинським вікових особливостей дітей // Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського. – К.: Вища школа, 1974. – С.126-134.
3. К.Д.Ушинський про сімейне виховання /Упор. О.Т.Губко. – К.:Радянська школа, 1974. – 152 с.
4. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1983. – 488 с.
5. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: Рад. Школа, 1949. – Т.2.
6. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1983. – С.192-471.
7. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1954. – 449 с.
8. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1954. – 559 с.
9. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.6. – К.: Рад. шк., 1955. – 616 с.

Doroshenko T.

PROBLEM OF AESTHETIC UPBRINGING IN K.D. USHYNKY'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The article considers K.D. Ushynsky's views on the problem of aesthetic upbringing of children. His contribution to its theoretical consideration and practical solution is highlighted, the conclusion about actual approaches of the scientist to contemporary and perspective functioning of pedagogical science and practice in Ukraine is made.

Key words: *aesthetic upbringing, pedagogical heritage.*

Стаття надійшла до редакції 25.05.2010